

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Автономія – самоврядування певної частини держави, що здійснюється в межах, передбачених загальнодержавним законом (Конституцію)

Авторитаризм – політична концепція і практика, що за своїми характеристиками займає проміжне положення між тоталітаризмом і демократією. З тоталітаризмом його ріднить централізація влади, порушення прав людини, відсутність реальної політичної опозиції й вільних засобів масової інформації, а з демократією – наявність автономних, не контрольованих державою сфер суспільства. Авторитарний режим може не застосовувати масових репресій і користуватися популярністю серед широких верств населення, однак він має достатню силу, щоб за потреби використовувати силу й примусити громадян до покори.

Аксіологія – наука про цінності, учення про природу духовних, моральних, естетичних та інших цінностей, їх зв'язку між собою, із соціальними, культурними чинниками та особистістю людини

Анархізм – ідейно-теоретична і суспільно-політична течія, згідно з якою суспільство здатне самоорганізовуватися без участі державного апарату примусу.

Анархо-синдикалізм – одна з течій анархізму, представники якої вважають найвищою формою організації робітників профспілки, до яких мають перейти засоби виробництва й управління виробництвом.

“В’язень сумління” – особа, яку переслідують і часто ув’язнюють за мирне висловлювання своїх політичних поглядів. Термін був уведений в обіг на початку 1960-х засновником організації Міжнародна амністія, британським юристом і правозахисником Пітером Бененсоном.

Гельсінський рух – опозиційний правозахисний рух в СРСР і окремих країнах Центрально-Східної Європи з вимогою дотримання підписаного 1975 р. 35 державами у м. Гельсінкі Заключного Акту Наради з безпеки та співробітництва в Європі, що закріплював післявоєнне становище і кордони, а також зобов’язував усі сторони дотримуватися основних громадянських, політичних, економічних, соціальних, культурних та інших прав і свобод людини, включаючи свободу слова, думки, віросповідання.

Геноцид – один з найважчих злочинів людства, винищення окремих груп населення за расовими, національними, етнічними та релігійними ознаками, а також навмисне створення важких життєвих умов, які розраховані на повне чи часткове фізичне винищення цих груп.

Геополітика – політична концепція, яка стверджує, що в основі політики (переважно зовнішньої) держави лежить співвідношення географічних чинників; просторове розташування країни та її розміри, наявність природних ресурсів, густина населення, система транспортних магістралей, клімат тощо.

Громадянське суспільство – це сукупність самостійних громадських організацій (об'єднань, спілок, товариств) і суспільних інститутів, що будучи відносно незалежними від держави, здійснюють механізм комунікації між державою і соціумом, спільно будуючи розвинені правові відносини, забезпечуючи умови для реалізації приватних інтересів і потреб індивідів.

Демократичний транзит – назва переходу від авторитаризму (тоталітаризму) до демократії, від централізованого планування та управління до ринкової економіки.

Демократія – форма політичної організації суспільства, що характеризується участю народу в управлінні державою. Основними ознаками демократії є: 1) поділ влади на законодавчу, виконавчу й судову гілки; 2) формування представницьких органів влади; 3) розширення виборчого права для різних категорій населення (у т.ч. жінок, представників різних націй, віросповідання та ін.); 4) рівність усіх громадян перед законом; 5) виборність законодавців та їхня відповідальність перед виборцями; 6) дотримання прав і свобод особи; 7) підпорядкування меншості більшості у прийнятті рішень та їх виконанні

Етатизм – необхідність і виправдання активного втручання держави в економічне, політичне, соціальне і культурне життя суспільства, виходячи з ідентифікації держави як всезагальної цінності, вищого результату й мети суспільного розвитку.

“Залізна завіса” – термін, який використовувався в літературі та засобах масової інформації країн Заходу для позначення символічного кордону держав із соціалістичними системами тоталітарного типу, що розглядалися як “закриті”, ізольовані від решти світу.

Ідеологія – система концептуально оформлених уявлень, ідей та поглядів на політичне життя, яке відображає інтереси, світогляд, ідеали, уявлення людей, класів, націй, суспільства, політичних партій, громадських рухів

Імперський синдром – особливості зовнішньої політики держави, що прагне панувати в регіоні або світі, проводить агресивну зовнішню політику, прагне встановити контроль над іншими державами.

Комунізм – ідеал суспільства, заснованого на загальному благополуччі, рівності людей, на гармонічному поєднанні прогресу і соціальної справедливості. Відповідно до марксистської теорії, комуністична формація має першу стадію – соціалізм, що потім переходить безпосередньо в комунізм: безкласове суспільство з високим рівнем розвитку продуктивних сил, свідомості й культури. Держава при комунізмі повинна бути замінена самоврядуванням громадян (“вільний розвиток кожного є умовою вільного розвитку всіх”), з утвердженням принципу: “Від кожного по здібностях – кожному по потребах”

Консерватизм – визначення ідейно-політичних, ідеологічних і культурних течій, для яких характерні прихильність до існуючих та усталених соціальних систем і норм, неприйняття революцій та радикальних реформ, обстоювання еволюційного органічного, максимально повільного розвитку.

Конфедерація – форма державного устрою, при якій об'єднані держави зберігають свою політичну і юридичну самостійність. У конфедерації відсутні органи центральної влади і загальне законодавство. Спеціальні об'єднані органи конфедерації створюються лише для координації дій у певних цілях (зовнішньополітичній, воєнній та ін.).

Контреліта – опозиційна щодо панівної політичної еліти частина бюрократії, соціальна група, яка виборює право на входження в еліту або створення нової еліти.

Космополітизм – ідеологія т. зв. світового громадянства, яка проповідує байдуже ставлення до батьківщини, до свого народу, його національної культури заради створення “світової держави”, встановлення “світового громадянства”.

Лібералізм – ідейна і суспільно-політична течія, що виникла в європейських країнах в XVII–XVIII ст., яка проголосила принцип громадянських, політичних і економічних свобод. Витоки лібералізму – в концепціях англійського філософа Дж. Локка, фізіократів, англійського економіста А. Сміта, французького просвітителя Ш. Монтеск'є та ін., спрямованих проти абсолютизму і феодальної регламентації. Ідеї лібералізму отримали перше втілення в Конституції США (1787 р.), “Декларації прав людини і громадянина” (1789 р.) у Франції.

Марксизм – філософське, економічне й політичне вчення, основоположниками якого в середині XIX ст. були К. Маркс і Ф. Енгельс. Спираючись на вчення німецької класичної філософії, англійської політекономії та французького утопічного соціалізму, К. Маркс і Ф. Енгельс розробили філософський діалектичний матеріалізм, матеріалістичне розуміння історії, обґрунтування економічних законів розвитку капіталізму, теорію класів і класової боротьби, теорію пролетарської – соціалістичної революції і переходу до комуністичного суспільства.

Ментальність – стійкі структури колективної та індивідуальної свідомості й підсвідомості, що визначають спрямування, нахили, орієнтири людей, у яких виявляється національний характер, цінності, суспільна психологія

Модернізація – 1) оновлення, удосконалення, технічні та технологічні інновації; 2) визнання універсальності шляхів історичного розвитку в межах глобальних систем – цивілізацій; 3) Перетворення усіх сфер життя суспільства – економіки, соціальної структури, культурно-освітньої, ідеологічної, повсякденної відповідно до модерних (нових) зразків, що розпочалися в Західній Європі в другій половині XVIII ст. і здійснювалася різними шляхами – як еволюційними, реформаторськими, так і революційними.

Наздоганяюча модернізація – тип модернізації, який базується на засвоєнні передових технологій та економічних механізмів, проте це засвоєння не є природним, органічним, оскільки стимулом для такого типу модернізації є не дозрілість національної економіки, а, як правило, зовнішній виклик сусідніх економічно розвинутіших держав, що загрожує втратою позицій на міжнародній арені державі-аутсайдеру. Характеризується вибірковим запозиченням світових

досягнень, пріоритетний розвиток окремих галузей, збереженням багатокладності економіки.

Національне питання – питання про стосунки між націями в багатонаціональних країнах, про шляхи ліквідації національного гноблення та нерівності.

Націоналізм – рух і ідеологія, що проголошує націю однією з вищих цінностей, яка має бути вільною і становити окреме політичне тіло (автономію або самостійну державу)

Національна ідентичність – усвідомлення особою, етнічною групою чи нацією власної причетності до низки цінностей стосовно рідної мови, релігії, етичних норм, культурної спадщини

Національне відродження – процес в українській історії ХІХ ст., у ході якого формувалась національна свідомість українців, зростав їх інтерес до рідної мови, культури, зміцнювалися зв'язки між західною і східною українською інтелігенцією

Національно-визвольний рух – будь-який суспільно-політичний рух, учасниками якого є представники певної етнічної спільноти, що ставить за мету визволення своєї країни від чужоземного панування.

Опозиційний рух – 1) морально-етична, ціннісна, світоглядна незгода окремих осіб, груп людей чи організацій з певною політичною лінією, системою влади, критика ними окремих сфер суспільного життя, процес наростання нонконформізму; 2) політичні (напр., антикомуністичні, антитоталітарні) виступи з чітко визначеною політичною програмою, організаційною структурою та ін. атрибутами.

Панславізм – ідеологія, сформована наприкінці ХVІІІ – першій половині ХІХ століть розповсюджена в державах, населених слов'янськими народами, в основі якої лежать ідеї про необхідність їхнього політичного об'єднання на основі етнічної, культурної й мовної спільності.

Патріотизм – моральний і політичний принцип, соціальне почуття, змістом якого є любов до батьківщини й готовність підкорити його інтересам свої приватні інтереси. Патріотизм передбачає гордість досягненнями і культурою своєї батьківщини, бажання зберігати її характер і культурні особливості, прагнення захищати інтереси батьківщини і свого народу

“Перебудова” – назва політики модернізації в СРСР упродовж 1985–1991 рр., ініційованої М. Горбачовим, що включала в себе комплекс реформ – економічних: надання державним підприємствам більшої самостійності при розширенні прав трудових колективів, розвиток кооперативного сектора економіки й дозвіл займатися індивідуальною трудовою діяльністю та політичних: часткове скасування цензури, посилення ролі рад всіх рівнів, запровадження альтернативних виборів, послаблення ідеологічного монізму. Ідеологічним обґрунтуванням була ідея про нерозкритий в умовах панування командно-адміністративної системи потенціал соціалізму.

Плюралізм – принцип суспільно-політичного і соціального розвитку, що виходить із існування кількох (чи багатьох) незалежних засад політичних знань і розуміння буття; система влади, що базується на взаємодії і протилежності дій політичних партій і громадських організацій.

Політичні організації – добровільні, закріплені формальним членством об'єднання громадян, покликані сприяти розвитку політичної, соціальної, культурної активності й самодіяльності своїх членів, задоволенню та захисту їхніх інтересів і потреб.

Повстання – відкрита акція опору групи людей проти державної влади

Зелений рух – спільна назва груп, неурядових і політичних організацій, що займаються боротьбою з руйнуванням навколишнього середовища й прагнуть більшої гармонії у взаєминах між людиною й природою.

Політична еліта – окрема соціальна група, представники якої беруть участь у плануванні, формулюванні, ухваленні та реалізації політичних рішень, мають у своєму розпорядженні необхідні важелі влади та владні повноваження, здійснюють контроль за розвитком економіки, соціальної та гуманітарної сфери суспільства, засобів масової інформації, зовнішньої та внутрішньої політики, армії та правоохоронної системи, впливають на формування ідеології та суспільної свідомості.

Політична культура – сукупність політичних знань, духовних цінностей, принципів, засобів політичної діяльності, політичного досвіду і традицій.

Політична партія – добровільна політична організація, що представляє інтереси частини громадян держави, має політичну програму, в якій сформульовані ідеї та політичні цілі партії, та ставить за мету здобуття влади або участь у ній для реалізації своєї програми.

“Помаранчева революція” – зростання політичної активності громадян України у формах протестів, мітингів, пікетів, страйків та інших акцій громадянської непокорності в період президентської виборчої кампанії 2004–2005 р., в Україні, протистояння влади та опозиції за підтримки сотень тисяч людей з епіцентром на Майдані Незалежності у Києві.

Правова держава – держава, найважливішими ознаками якої є: панування закону в усіх сферах громадського життя; зв'язаність законом держави і його органів; судовий захист прав громадян і взаємна відповідальність держави й особистості.

Реабілітація – заходи з відновлення доброго імені і прав осіб, необґрунтовано притягнутих до кримінальної відповідальності, як за життя, так і після смерті

Революція – докорінна якісна зміна, різкий стрибкоподібний перехід від одного якісного стану до іншого, від старого до нового; докорінний переворот у житті суспільства, який приводить до ліквідації віджилого суспільного ладу й утвердження нового.

“Революція на граніті” – акція студентського голодування у жовтні 1990 р. на Майдані Жовтневої революції (нині – Майдан незалежності) у Києві з вимогами

націоналізації майна Компартії України та ВЛКСМ; перевиборів Верховної Ради УРСР на багатопартійній основі; недопущення підписання нового Союзного договору; проходження військової служби юнаками-українці на території України; відставки голови Ради Міністрів УРСР.

Репресії – різні примусові заходи, застосовані державою з політичних мотивів, у вигляді позбавлення життя або волі, примусового лікування в психіатричних лікувальних установах, виселення із країни й позбавлення громадянства, виселення груп населення з місць проживання, залучення до примусової праці в умовах обмеження волі осіб, що визнавалися соціально небезпечними для держави або політичного ладу з класових, соціальних, національних, релігійних або інших ознак

Русифікація – сукупність дій, умов та заходів у національних на неросійськомовних територіях щодо звуження чи відсторонення на друге місце вживання рідної мови, користування здобутками національної культури, вивчення своєї історії, і піднесення на передній план російської мови, культури, історії

Самвидав – специфічний спосіб побутування суспільно значущих непідцензурних документів, який полягає в тому, що тиражування їх відбувається поза авторським контролем у процесі розповсюдження в читацькому середовищі (за А.Данієлем); “сам створюю, сам редакую, сам цензурую, сам видаю, сам поширюю, сам відсижаю за нього” (за В. Буковським).

Сепаратистський рух – політичний рух, метою якого є відокремлення від держави частини її території й утворення на ній власної незалежної держави

Синергетика – науковий напрямок, що полягає у дослідженні універсальних, притаманних системам різної природи (у тому числі і соціальним) закономірностей самоорганізації і спонтанного порядкуутворення.

Соціалізм – учення про суспільний устрій, який характеризується такими рисами: усупільненням усіх засобів виробництва (землі, усього розташованого на ній, капіталів), які переходять під юрисдикцію суспільної влади; декларованим скасуванням класової структури суспільства та знищення експлуатації людини людиною.

Тамвидав – в радянський період умовна назва української літератури, надрукованої за кордоном і нелегально доставленої на батьківщину

Титульна нація – нація, народ, етнічна група, назва якої визначає офіційне найменування певної території; домінуюча етнічна група.

Товариство українських поступовців – нелегальна міжпартійна громадсько-політична організація, що діяла у Наддніпрянській Україні в 1908-1917. Політичною платформою ТУП була вимога автономії України та визнання принципів конституційного парламентаризму.

Тоталітаризм – політична концепція і практика, при якій держава підкоряє весь уклад громадського життя пануючій ідеології й мобілізує апарат влади на її реалізацію. Ідеологія виробляється правлячою партією з твердої, бюрократично

розгалуженою структурою й повним підпорядкуванням членів партії своїм партійним лідерам (вождям). На чолі партійно-державної машини перебуває вождь, що оточується ореолом непогрішності й справедливості. Існування опозиції, вільних засобів масової інформації не допускається. Правляча партія зрощується з державним апаратом. Тоталітарна держава проявляє крайню нетерпимість до всякого інакомислення, здійснює систематичний масовий терор проти свого населення, веде агресивну зовнішню політику.

Унітаризм – форма державного устрою, при якому жодна з частин держави не має статусу державного утворення. На відміну від федерації, в унітарній державі є єдині для всієї країни вищі органи державної влади, єдине громадянство, єдина правова система.

Шестидесятники – умовна група молодих літераторів, митців і вчених України, які на початку 60-х рр. XX ст. в умовах десталінізації і хрущовської лібералізації намагались відроджувати національну свідомість, боролися за утвердження української мови, сприяли демократизації суспільно-політичного життя

Шовінізм – ідеологія національної винятковості; протиставлення інтересів однієї нації інтересам всіх інших націй, поширення національного чванства, розпалення національної ворожнечі й ненависті

Унітаризм – державний устрій, що характеризується централізованим управлінням адміністративно-територіальними одиницями і відсутністю відокремлених (самостійних) державних утворень.

Федерація – форма державного устрою, при якій республіки, штати, землі тощо, які входять до складу союзної держави, зберігають частину своїх прав, мають власні конституції, законодавчі, виконавчі, судові органи. Одночасно створюються єдині федеративні (союзні) органи державної влади, встановлюється єдина державна грошова одиниця тощо.